

İKTİSADİ ADALET AÇISINDAN OSMANLI HUKUK SİSTEMİNİN TİCARET
POLİTİKALARINA ETKİSİ

Ahmet Yavuz ÇAMLI¹

Özet

Günümüzde sürekli gündem konusu olan iktisadi adalet kavramı adeta ulaşılmayı bekleyen bir üst-amaç olarak ortaya çıkar. Ancak ulusal ve uluslararası çerçeveyi kapsayan verilere bakıldığında arzulanan hedefin çok uzağında seyredildiği anlaşılır. Küreselleşmenin tabii bir sonucu olarak Türkiye de bu süreçten payını alır. Benimsenen ilke ve değerlerin dışsal tehditlere karşı koyma ve dengeyi sağlama kabiliyetinin yetersiz kaldığı görülür. Oysa yüzyıllar öncesinde dahi Osmanlı'nın bahsedilen hedefe ulaştığı ve bu dengeyi uzun bir süre koruduğu bilinir. Bir hukuk devleti olan Osmanlı'nın bu özelliği bütün politika, karar ve eylemlerinde somut biçimde ortaya çıkar.

Buradan hareketle günümüz toplumlarına model olması amacıyla çalışmada Osmanlı hukuk sisteminin iktisadi hayatta adaleti hangi ilke ve değerlere göre şekillendirdiği tartışılacak, sonrasında ise daha spesifik olarak bu olguyu öne çıkaran ticaret politikalarına değinilecektir. Böylelikle küresel çapta yaşanan iktisadi eşitsizliğe, adaletsizliğe ve yozlaşmaya bir nebze de olsa ışık tutabilecek düşünsel zeminin ortaya çıkarılması bu araştırmanın odak noktasını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Osmanlı, İktisat, Hukuk, Kapitalizm.

Jel Kodları: B00, B29, N00.

¹ Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr.

**THE EFFECT OF OTTOMAN LAW SYSTEM ON TRADE POLICIES IN TERMS OF
ECONOMIC JUSTICE**

Ahmet Yavuz ÇAMLI²

Abstract

Today, the concept of economic justice which is constantly on the agenda emerges as a supreme aim that is almost waiting to be achieved. When looking at the data covering the national and international framework, the target is far from the desired target. It was known that the Ottoman Empire had achieved this goal and maintained this balance for a long time. This feature of the Ottoman Empire, a state of law, emerges in all its policies, decisions and actions in a concrete way.

The principles and values that shape the justice system in the economic life of the Ottoman law will be discussed in order to be a model for today's societies, then, the trade policies that highlight this phenomenon will be discussed. The focus of this research will be to reveal the intellectual basis that can shed some light on the global inequality, injustice and corruption.

Keywords : Justice, Ottoman, Economics, Law, Capitalism.

Jel Codes: B00, B29, N00

² Dr., Manisa Celal Bayar University, ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr.

1. GİRİŞ

Tarihi sürece bakıldığında toplumsal hayatın tüm boyutlarıyla birlikte lineer bir gelişme göstermediği bilinir. Modern kapitalizme geçişle birlikte yaşanan ekonomik ilerleme maalesef ki toplumsal alt şubelerin hepsinde aynı doğrultuda ya da derecede gerçekleşmez. Bu nedenle Max Weber'in övgüler yağdırdığı kapitalizme MacInthyre ve Habermas gibi birçok düşünür son yüzyıl içinde eleştirel yaklaşım sergiler. Mesela MacInthyre insanlığın doğuşundan bu yana önemini hep koruyan adalet kavramının modern hayatta içinin boşaltıldığından dem vurur. Öncesinde John Rawls A Theory of Justice adlı eserinde adalet kavramına ilişkin yoğun mesai harcar. Adaletin Aristoteles'ten MacInthyre'a ve Sandel'e sayısız Batılı düşünürü meşgul etmesi bu olgunun sadece Batı'da önemli olduğu anlamına gelmez. İslami perspektiften bakıldığında Kur'an'da pek çok ayetin adaletle ilgili olduğu görülür. Kur'an'ın evrensel seslenişi dolayısıyla adaletin de ırk, cinsiyet, zaman ve bölgeyle sınırlanmayan evrensel bir gereklilik olduğu sonucu çıkarılabilir.

Günümüzde yaşanan olaylara bakıldığında adaletin ne derece tesis edildiği tartışma konusudur. Bu çalışma açısından ise adaletin iktisadi hayattaki yansıması ele alındığında tablonun değiştiği söylenemez. İstatistiki verilere bakıldığında gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta 'iktisadi adalet'sizliğin kapitalizmle kronik bir problem haline geldiği su götürmez bir gerçektir.

Oysa geçmişe döndüğünde Osmanlı yönetiminin yüzyıllar boyunca adaletin timsali olduğu ifadesiyle karşılaşılır. Osmanlı gibi egemenlik alanı yaklaşık 25 milyon kilometrekareye ulaşan, çok çeşitli etnik unsuru bir çatı altında barındıran, farklı inançlara sahip insanları aynı şemsiye altında tutan devletin adalet denen üst-amacı nasıl başardığını ortaya koymak günümüz toplumlarındaki problemlerin çözümlenmesine yardımcı olabilir.

Bu bağlamda çalışmaya kavramsal bir temel oluşturmak adına öncelikle adalet ve iktisadi adalet kavramları ele alınacaktır.

2. KAVRAMSAL ZEMİN

2.1. Adalet

Günümüzde ülke liderlerinin mesajlarında, siyasi partilerin sloganlarında, dini öğretilerde, ekonomistlerin teorilerinde adalet olgusu sürekli ön plana çıkarılır. Şimdi olduğu gibi tarihsel süreçte de düşünürler, din bilimciler, toplum kuramcılar adaletin ne olduğu ve nasıl sağlanacağı konusuna yoğunlaşırlar. Hal böyleyken adalete ilişkin çok farklı tanım ve anlamlar üretilir. Bazı düşünürlere göre adalet ilahi emirlerin yerine getirilmesiyle sağlanabilirken bazılarına göre yalnızca rasyonel hukukçuların üreteceği kurallarla tesis edilebilir.

Bu bağlamda adalet, Arapça 'adl' kökünden türeyen ve 'hak' ile aynı manada kullanılan bir kelimedir. Kavram olarak adalet ise içinde ölçü, denge, denklik, eşitlik, iyilik, uygunluk, düzen, tam karşılık, fidyeye, hakkaniyet, gerçeklik, doğruluk, dürüstlük ve tarafsızlık gibi değerler barındırır. Adalet

en yalın ifadeyle haklıya hakkını vermek demektir. En üstün erdem ya da ahlaki ilke kabul edilen adalet, hukuk sistemlerinin ortaya çıkmasının nedeni ve gayesidir. Toplumsal aktörlerin din, dil, ırk, köken, sınıf, renk gibi ayrımlara tabi tutulmadan kim neyi nasıl hak ediyorsa alması ve mevcut haklarını koruması adaletin sağlandığına işarettir. Yani toplumsal düzende bölüşüme konu olan her değer yerli yerine ulaştırılması adaletin sağlanması olarak ifade edilir.

2.2. İktisadi Adalet

Makro çerçeveden mikro birimlere doğru uzanan bir süreci temsil eden ‘iktisadi adalet’ kavramı bütün ekonomik etkinliklerin hakkaniyetli bir şekilde yerine getirilmesi olarak ifade edilir. Tarafların tespit edilen iktisadi hak ve menfaatlerini aynen tahakkuk etmeleri de iktisadi adalet kavramını tanımlar. Diğer bir deyişle toplumsal örgünün her bir aktörünün sosyal sistemden payına düşeni alabilmesidir (Tabakoğlu, 2013: 67; Yoruldu, 2019: 66). Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin ya da değerlerin üretim sürecine dahil olanlar ve istediği halde bir nedenden dolayı üretim sürecinde yer almayanlar arasında adil dağılımı özellikle kapitalizm sonrasında ulaşılmaya çalışılan ama giderek varılmak istenen noktadan uzaklaşılan bir hedeftir. Bu nedenle makro birimlerin başı olan devletin iktisadi adalet hususundaki rolü son derece önemlidir. Çünkü devlet adalet konusunda yetki ve görevi üstlenen ve dağıtan kurumdur. Özellikle sosyal devlet anlayışında devlet aygıtına daha çok fonksiyon ve sorumluluk yüklenir.

İktisadi adalet günümüz toplumlarının ortak paydasındaki nihai hedefi oluştururken her devlet evrensel nitelikte olan bu olguyu kendi sisteminle çözümlenmeye çalışır (Sandel, 2010: 32). Bu yüzden toplum kuramcılarının, siyasi liderlerin, teorisyenlerin amacı aynı iken dünya toplumları iktisadi adaletsiz bir yapıda adeta akıntıya karşı çırpınır vaziyette ilerleme çabasıdadır (Zerkâ ve Neccâr, 2011: 62; Krugman, 2009: 72).

İktisadi adaletsizliğin en çok görüldüğü toplumlar arasında Müslüman toplumlar da yer alır (Tabakoğlu, 2013: 415-424). Oysa İslam dini veya İslam hukukunun adaletle ne derece önem verdiği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple son zamanlarda kendi toplumumuza ışık tutması hasebiyle çeşitli görüşler ortaya atılır. Bu noktada kendi değerlerimiz üzerine inşa edilen Osmanlı sisteminin etkinliğini vurgulamak önem arz eder. Aşağıda Osmanlı hukuk sisteminin genel özelliklerine değinilecektir.

3. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

3.1. Beşer Üstü Niteliktedir

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti İslam hukuku ile yönetilir. Osmanlı yönetimi Hz. Peygamber döneminden itibaren var olan, Selçuklu Devleti ve diğer beylikler döneminde de uygulanmış olan şerî prensipleri ve dini kurumları kendi bünyesinde değerlendirir, kimini yeniden düzenleyerek dönemin şartlarına uygun şekilde yürürlüğe koyar. Bu açıdan Osmanlı devlet teşkilatının esasını ve hukuki mevzuatını tartışmasız bir şekilde şerî hukuk oluşturur (Akgündüz, 2008: 87). Zeydan’ın söylemiyle “Müslümanlar kanuni hükümlerini Kur’an-ı Kerim ile Hadis-i Şerîflerden almışlardır... o zamandan

sonra iki, üç asır geçmeden İslam kanun ve nizamları kemal mertebeye erişmiş ve fıkıh ilmi meydana gelmiştir. Fıkıh dünyanın en yüksek kanuni hükümlerini kapsar. Müslümanlar nasıl süratle dini kurup yaydılar ise bunda da öyle bir süratle muvaffak olmuşlardır” (Zeydan, 1976, III, 139).

Şerî hukuk, modern Batı hukuku gibi insan iradesinin bir tasarrufu ya da ürünü değildir. Tersine Allah tarafından temellendirilen bir hukuk düzenidir. Başka bir ifadeyle şerî hukukta gerçek kanun koyucu Allah’tır. Bu nedenle beşerin tabiatından kaynaklı hatalara ve eksikliklere bu düzende yer yoktur. İslam hukukunda herhangi bir grubun çıkarına değil, bütün insanlığın menfaatine seslenen mesajlar vardır. Karaman, İslam hukukunun beşer üstü niteliğini şöyle değerlendirir: “...İslam’da devlet başkanına ve onun şahsında devlete tanınan selahiyet ve verilen vazifeler göz önüne alındığında ‘İslam devletini’ ne mutlak yönetimler, ne de kuvvetler ayrılığı vb. tedbirlere dayalı sınırlı yönetimler çerçevesine sokmak mümkündür. Hilafet rejimi orijinal, nev’i şahsına münhasır bir rejimdir. Onu istibdaddan uzaklaştıran, demokrasilerden daha fazla hukuka bağlı kılan ilke ise, temeli bakımından beşer üstü bir hukuka uyma mecburiyetidir” (Karaman, 2005: 40).

3.2. Katı Değil, Esnektir

Osmanlı yönetimi yüzyıllarca katı kurallar içinde boğulmadan hoşgörülü ve anlayışlı politikalar üretir. Akılcı yönetim uygulamalara bakıldığında şerî esasların bulunmadığı durumlarda yani ortaya çıkan yeni şartlar altında tamamlayıcı bir kuvvet olarak içtihat müessesesini ikame eder.

Bunun yanında Osmanlı devlet erkani, kendi koyduğu kanunların yanında, fethettiği ülkelerdeki önceki rasyonel kanunları da süzgecine alır. Yabancı kanunları doğrudan iktibas etme hatasına düşmeyip bunların şerî kurallara uymayan yönlerini düzelterek yürürlüğe girmesini sağlar. Bu uygulamanın meşruiyeti ise Hz. Peygamber ve Hz. Ömer dönemine dayanır (Karaman, 1984: 41; Şafak, 1977: 44).

Bu bağlamda Osmanlı Devleti; Anadolu, Rumeli, Bosna, Hırvatistan, Makedonya, Suriye ve Irak topraklarında kendi klasik düzenini tam bir şekilde uygular. Ancak uzak eyaletlerde örfi hukuk olarak da bilinen, esas içtihad ve şerî hükümlerin yeniden düzenlenmesine dayanan kuralların uygulanması söz konusudur. Fetih ve hoşgörü politikası gereği bu kanunlar; bölge halkının istekleri, yerel yöneticilerin ihtiyaçları ve zamanın şartlarına göre değiştirilir ve uygulanabilir hale getirilir (Köprülü, 1981: 89; Aydın, 2017a: 137; Aydın, 2017b: 67).

3.3. Kişinin İnançına Göre Yargılanmasına İmkan Tanır

Osmanlı tebaasında çeşitli dinlere mensup kişiler mevcuttur. Farklı inanca sahip bu kişilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda kendi mahkemelerine başvurma yolu her zaman açıktır. Ancak bu durum bazı kesimlerce çok hukukluluk prensibi olarak değerlendirilir (Kuran, 2012: 231). Oysa ki Osmanlı hukuk sisteminin ‘çok hukukluluk prensibi’ ile bir ilişkisi yoktur (Akgündüz, 2008: 16; Akgündüz, 1991: 37-48). Osmanlı’da farklı din ve kültürlere mensup topluluklar için İslam dininin benimsediği ‘din ve vicdan hürriyeti ilkesi’ geçerlidir. Din ve vicdan hürriyetine gösterilen saygı, İslam’ın baskıcı ve katı olmadığını aksine bir hoşgörü dini olduğunun göstergelerindedir.

Bu bakımdan İslam hukukunda şahıs, aile ve miras gibi istisnai hukuk dallarında gayrimüslimlerin kendi inançlarına göre hükümlere tabi olmalarının yolu açıktır. Eşya, borçlar ve ticaret hukukunda ise istisnai durumlar dışında bütün vatandaşlar şerî hükümlere uymak zorundadır (Akgündüz, 2008: 16-18; Akgündüz, 1991: 54-57). Ancak isteğe bağlı olarak tamamen şerî hukuk kapsamında işlemleri yürütülebilir (Akgündüz, 1991: 108). Nitekim yabancıların kendi aralarındaki davalarda dahi daha çok şerî mahkemelere başvurdukları tarihi bir gerçektir (Aydın, 2017: 58).

3.4. Adalet Üstün Bir İlkedir

Osmanlı hukukunda adalet şerî hükümlerin yerine getirilmesi anlamına gelir. Osmanlı'da adalet dağıtıcı görevinde olan kadıların "...kararları olmaksızın hiçbir suçlunun cezalandırılmayacağını ve kimseden bir habbe ve bir akçe alınamayacağını, yüzlerce yerde, Devleti kuruluşundan beri sağlam esaslara bağlamıştır" (Akgündüz, 1991: 23).

Adalet hukukun yanında idari, iktisadi, mali, içtimai ve hususi alanlara da sirayet eden bir kavramdır. İslami zihniyetin temel bir dinamiği ve en önemli devlet prensibidir. Padişahla birlikte bütün devlet memurları ve halk, işlerinde ve özel hayatlarında adaletli bir şekilde hareket etmelidir (İnalçık, 2015a: 94; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1990: 84; Taneri, 1981: 224; İnalçık, 2011: 13; Turan, 1979: 335; Turan, 1980: 53; Karatepe, 1990: 26).

Günümüzde ve önceki hukuk sistemleri içinde İslam dininde olduğu kadar adalete önem veren bir hukuk sistemi yoktur (Kutub, 1976: 136; Demir, 2010: 130). İslam hukukunun temel dayanağı olan Kur'an'da adaletle ilgili birçok ayet mevcuttur (Nahl/90; Nisa/58; Enam/152; Maide/8). Kur'an adalet kavramını sadece bir zaman dilimine ve Müslümanlara göre değil, bütün zamanlara ve insanlığa göre ele alır (Duran, 2002: 54). Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin'in izinden giden Osmanlı'da da adaletin bu derece yerleşmesinin en önemli nedeni caydırıcı cezalar ve yaptırımlardan ziyade kişilerin vicdanlarına Allah korkusunun işlenmesidir (Karaman, 1984: 39).

Osmanlı hukukunda ve yönetiminde adaletin en üstün ilke olması aynı zamanda devletin gücünün devamlılığını simgeler (Karaman, 2005: 38; Abdurrahman Şeref Efendi, 1985: 103). Bütün vatandaşlara en adilane yaşama hakkı tanınması nedeniyle (Albayrak, t.y., 23), Balkan Hıristiyanlarından bazı grupların dini törenlerinde şöyle dua ettikleri kayıtlıdır: "Ya Rab! Bize de Osmanlı hakimiyetinin altına girmeyi nasib et ki, dinimizi huzur içinde yaşayalım" (Akgündüz, 2008: 49). Bunun yanında Bizanslı Notaras'ın "Latin tiara'sı yerine şehirde Türk sarığını tercih ederiz" sözü Osmanlı adaletinin içten benimsendiğine dair tarihe düşülmüş en güzel misallerden biridir (Rasony, 1971: 197).

3.5. Oldukça Pragmatist Bir Sistemdir

Osmanlı hukuk mantığına göre faydacılık ve pratiklik en temel prensiplerendir. Kanunname ve uygulamalarda hem bireylerin hem de toplumun menfaatleri göz önünde tutulur. Ancak toplumsal alana konu olan meselelerde toplumsal menfaatin daha üstün bir şekilde tutulduğu görülür. Örneğin Anadolu ve Rumeli topraklarının yaklaşık % 80'inde tımar sistemi uygulanır ve ferdi mülkiyete daha az yer

verilir. Kamu ve toplum çıkarları için toprakların düzenli olarak ekilip biçilmesi prensibi hassasiyetle takip edilir. Bu özellik doğrudan iktisadi adalete yöneliktir. Yine vakıf sisteminin yaygın olması, ulaşım sistemlerinin işleyebilmesi için bir takım kişi ve ailelere vergi muafiyetlerinin ve küçük ayrıcalıkların getirilmesinin yanında cami, ibadethane, çeşme, köprü, medrese, kervansaray ve diğer çeşitli sosyal kurumların büyük bir titizlikle işletilmesi (Öztürk, 1995: 25) bu sosyal faydacı düşüncenin göstergeleridir

3.6. Son Derece Eşitlikçidir

“1809’larda kadının insan sayılıp sayılmayacağını tartışan batı medeniyeti karşısında...” (Akgündüz, 1991: 63) İslam’da ve Osmanlı Devleti’nde kişilerin görev, unvan, fonksiyon ve rütbelerine bakılmaksızın hukuk önünde herkes eşit olarak kabul edilir (Akgündüz, 1989b: 1). Batı eşitlik kavramını 19. ve 20. yüzyıllarda gündeme getirirken (Akgündüz, 1989b: 14) Veda Hutbesi’nde “...Ne Arab’ın Acem’e, ne Acem’in Arab’a, ne beyazın siyaha ne de siyahın beyaza takva yani Allah’dan korkup Onun emirlerine imtisal ve nehiyelerinde kaçınma fazileti dışında asla üstünlüğü yoktur” ifadesi bu hususun ilk zamandan beri İslam hukukunda varlığını açıklar (Akgündüz, 1991: 64).

Bu açıdan adli ve idari davalarda kadı önünde herkes eşit ve adil muameleye tabi tutulur (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985: 269). Yabancılar da bu eşitlikten nasibini alır (Taneri, 1981: 51). “Yorgiye karşı Ahmed’i ve Dimitriyos’a karşı Mehmed’i mahkum eden kararlar...” kayıtlarda mevcuttur (Akdündüz, 1989b: 16). Osmanlı hukukunda hiçbir şekilde ayrımcılık söz konusu değildir. Osman Gazi’nin parasını vermeden yerli Hıristiyan’dan eşya alan Germiyanoglu Beyliği’nden bir Türk vatandaşa karşı Hıristiyan vatandaşı haklı bulması ve onun hakkını savunması nice örneklerden biridir (Grenard, 1992: 91).

Önceden izah edildiği gibi fethedilen memleketlerdeki hoşgörülü ve eşitlikçi yaklaşım Osmanlı hukukunda yaygın görülen bir davranış şeklidir (Tabakoğlu, 2013: 86). Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi “Madem ki, onlar ra’iyyetliği kabul etmişler. Dinimiz gereği onların can, mal ve ırzlarını kendi can, mal ve ırzlarımız gibi korumakla mükellefiz. Bu yolda onlara cebretmek, dinimizin emirlerine muhalifdir” diyerek bu hususu vurgular (Akgündüz, 1989b: 13; Akgündüz, 1991: 23-24).

Osmanlı hukuk sisteminin ve adli işlemlerin eşitlik prensibiyle uygulandığını gösteren diğer bir husus; Osmanlı mahkemelerinde sanık ve şahitlerin makamına bakılmaksızın kadının karşısında namazdaki gibi yere oturmak zorunda olmalarıdır. Bu uygulama 19. yüzyıla kadar devam eder (Bayındır, 2015: 111). Kadının eşit muamele yaptığına dair bir işaret de sanık ve şahit kim olursa olsun onlarla konuşurken kişilerin unvanına göre değil, sadece adı ve soyadı ile hitap etmesidir.

3.7. Evrensellik ve Genellik Özelliklerine Sahiptir

Bugünkü hukuk düzenleri ekseriyetle beşerî münasebetlerle alakadar olurken İslam hukuku dini, şahsi, medeni, içtimai ve ahlaki hayatın bütün alanlarını kapsayan ve insanlık için geçerli olan evrensel bir düzen kurar (Keskiöğlu, 1984: 15).

İslam hukukunun esas kaynağı olan Kur'an'daki hükümler tarihin bütün dönemlerinde geçerlidir ve geçerli olacaktır. Ancak Kur'an'da, dolayısıyla İslam hukukunda teferruattan ziyade genel esaslara vurgu yapılır. Teferruat sabit olan konularda görülür. Örneğin haram konusu hiçbir dönemde değişmeyeceği için detaylı bir şekilde işlenir. Diğer konularda seçim, istişare, karşılıklı rıza gibi prensipler geçerlidir. Bunların uygulanması içtihat yoluyla Müslümanlara bırakılır. Böylelikle Kur'an insan aklının işletilmesini ister. Dolayısıyla şerî hukuk; Allah kelamı, örfî hukuk ise tecrübe birikimi olarak Osmanlı hukukunda evrensellik ve genellik özelliklerini garanti altına alır (Karaman, 1984: 40-41).

3.8. İnsan Hakları Önceliği Olan Bir Sistemdir

Osmanlı devlet yönetiminde ayet ve hadisler ışığında binlerce ulema, ümera ve hukuk adamlarının yorumları ve mahkeme kayıtlarına dayalı uygulamalarda 'insan hakları' konusunda en ince detaylarına kadar inilerek içtihat yapıldığını ve kararların alındığını gösterir (Kazıcı, 2006:157-164). Osmanlı hukuku ve dolayısıyla İslam hukukunda bugünkü manada insan hakları yaklaşık 1400 sene öncesinden önemle vurgulanır. "Hz. Peygamber devrinde hazırlanan Medine Anayasası diyebileceğimiz Sahife adlı metin; ilk hak ve hürriyetler beyanamesi olarak vasıflandırabileceğimiz Veda' Hutbesi ve Kur'an ile hadislerdeki insana ait hak ve hürriyetlerle alakalı beyanlar, günümüzdeki anlamıyla birçok hak ve hürriyetleri tayin ve tesbit etmiştir" (Akgündüz, 1991: 10). "Mesela Hz. Peygamber tarafından bir köle ve cariye çocuğu olan Üsâme b. Zeyd'in genç yaşta sahabiler ordusuna komutan tayin edilmesi örnek bir davranış olarak tarihin görmezden geldiği bir uygulamadır." Birçok örnekle sabittir ki Osmanlı bulunduğu çağda insan haklarına en çok önem veren ve bu konuda Müslüman bakış açısını en güzel şekilde sergileyen devlettir (Akgündüz, 2008: 13). İngiltere'de 19. yüzyıl yarısına doğru vatandaşların siyasi haklarını elde etmesi, kadınların bu döneme kadar hiçbir hak talep edememesi, Fransa'da 1908'de kadınların tasarruf hakkını anca elde edebilmesi, Avrupa'da insan haklarına olan saygının tam olarak 1900'lerin ilk yarısında 'Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'yle elde edilmesi (Armağan, 2004: 240), Amerika'da 1970'lere kadar zencilere insan dışı davranılması insan yerine konmaması, Afrika kıtasındaki devletlerin (Müslüman devletler hariç) 19. yüzyılda dahi köle vatanı olması, İslam devletleri ve Osmanlı'nın insan haklarına herkesten daha çok önem verdiğini kanıtlar (Akın, 1993: 280-298).

İslam hukuk sisteminin ana mantığı ayet ve hadislerin öncülüğünde hakkın, adaletin ve insan haklarının en hakperest bir şekilde nasıl uygulanabileceği ve çözüm yolları üzerine kurulur. Hak kavramı, İslam hukukunun temel dayanak noktasıdır. Zira Kur'an "...kuvvet kanunda olmalı, kanun kuvvette olmamalı.." ifadesini savunur (Akgündüz, 1991: 13). Bu kapsamda kadın ve erkek hatta canlı ayrımı yapmadan hakkaniyete gösterilen özen ve saygı, Osmanlı mahkemelerinin vermiş olduğu yüzbinlerce kararda -şer'iyye sicillerinde- açıkça gözler önüne serilir. İslam dininde insan şerefli bir mahluk olarak ele alınır. Zira İslamiyetin gelmesiyle insanlara yakışmayan, zulüm içeren bütün insan dışı uygulamalar yasaklanarak insana ve insan haklarına çok büyük saygı gösterilir (Akgündüz, 1991: 10-11).

Osmanlı mahkeme kayıtlarında ana karnında bulunan doğmamış çocuğun haklarından sabi çocukların haklarına, kadın haklarına, bir gayrimüslimin Müslümandan alacağına, iki ev arasındaki duvarın dahi kime ait ve kime daha faydalı olduğuna, ölen insanın mirasının en ayrıntılı şekilde nasıl pay edileceğine, vakıf hizmetlerinden bireylerin en insancıl şekilde nasıl faydalanmaları gerektiğine, kişinin kendi imkanlarıyla sulamak suretiyle yetiştirdiği mahsulden alınan vergi ile doğal sulamayla yetiştirilen mahsulden alınan verginin ne miktarda tahsil edileceğine kadar en ince ayrıntılara inilerek kararlar verilir. Bununla birlikte pek çok medeniyette ve modern dünyada insan hakları açısından bu kadar ayrıntılı kararların alındığı çok sık rastlanılan bir durum olmasa gerekir. Vatandaşın kadıya, ardından sancakbeyi ve sancak divanına, beylerbeyi ve divanına, bütün bakanlara ve her bakanlığın divanına, sadrazama ve divanına, Divan-ı Hümayun'dan padişaha kadar hakkını aramak için müracaat edebilmesi insan haklarının ne kadar itinayla korunduğunu açıklar. Ayrıca Osmanlılarda ve diğer İslam devletlerinin çoğunda görülen ve haksızlığa uğramış insanların başvurabileceği bir mercii olan 'mezalim divanı' da özel olarak bu iş için kurulur (Kazıcı, 2006: 157). Bunun yanında esnaf ve tüketici şikayetleri konusunda ihtisab müessesesi, ihtisab ağaları, ahi birlikleri ve tarikatların ileri gelenlerinin insan haklarını koruma adına ne kadar hassas davrandıkları şer'iyeye sicillerinde mevcuttur (Kazıcı, 2006: 159). Padişahlar tarafından çıkarılan ferman-ı hümayunlar ve adaletnameler de insan haklarına gösterilen ilgiyi vurgulama açısından oldukça önemlidir (İnalçık, 2011: 16). Bu konuda göze çarpan uygulamalar daha çok köle ve cariyeye hukuku alanlarına aittir (Keskioglu, 1984: 176). Köle ve cariyelere nasıl davranılacağı üzerine çıkarılmış olan kanunnameler, emirnameler ve adaletnamelere bakıldığında Avrupa'nın insan sınıfında değerlendirmedeği köle ve cariyelere nasıl yaklaşıldığı ayrıntılı olarak görülür (Kazıcı, 2006: 162-163).

3.9. Diğer Canlı Haklarını da Gözetten Bir Sistemdir

İslam-Osmanlı hukuk sisteminde insan hakları en detaylı şekilde ele alındığı gibi hayvan ve bitki hakları da hiçbir medeniyette olmayan incelik, akıllılık ve naiflik içinde ortaya koyulur. İslam hukukunun 7. yüzyılın başlarında ortaya koyduğu hayvan hakları kavramının Batı'da gündeme gelmesi 19. yüzyılı bulur (Akgündüz, 1991: 11). Birleşmiş Milletler ise 'hayvan hakları bildirisi'ni 1948 yılında kabul eder (Akgündüz, 2008: 22).

Bir beygirin ne kadar süreyle ve hangi şekilde çalıştırılması gerektiği, belirlenen kıstasların üzerinde hayvanların çalıştırılmasının yasaklandığı ve çalıştıranların cezaya çarptırıldığı, karıncanın dahi haklarının savunulduğu, kuşların yiyecek-su ihtiyaçlarının karşılandığı ve hasta hayvanların bakımları için vakıfların kurulduğu bir medeniyette insan haklarının en temel değerler arasında olduğunu söylemek makul bir görüş olmalıdır (Akgündüz, 1991: 11-12, 64-65).

3.10. Kişi Özgürlüğünü Temin Eder

Kişinin özgürlüğü, hakları ya da güvenliği gibi özellikler aynı zamanda şeriatın amaçları denilen makasdu's şeria olarak bilinir (Mâverdi, 1973: 15-16; Sıddıkî, 1976: 62-63). Buna göre kişilerin 'can

ve mal özgürlüğü' Osmanlı hukuk sisteminin en önemli esaslarından (Akgündüz, 1991: 19). Osmanlı sınırları içinde 'can ve mal özgürlüğünün temini' kanunnamelere göre devletin temel görevidir. Osmanlı kanunnameleri ve ferman-ı hümayunlardaki birinci öncelik can ve mal güvenliğine atfedilir. Can ve mal özgürlüğüne kastetmek en büyük suçlardan biri kabul edilir ve bu konuda şiddetli cezalar yürürlüğe konulur.

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı vatandaşının 'fikir, düşünce ve inanç özgürlüğü' vardır. Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve diğer inançlara sahip olanlar, inanmayanlar ya da eşyaya tapanların hepsi kendi inanç ve düşüncelerini ortaya koymada serbesttir. Ancak başka inançlara hakaret ve saygısızlık yasaklanır (Akgündüz, 1991: 110-112; Özbilgen, 1985: 40).

Osmanlı'da bireylerin 'mesken özgürlüğü' vardır (Akgündüz, 1989b: 1). Vatandaşın kişisel haklarının hepsi önemli önemsiz demeden en ince ayrıntısına kadar düzenlenir. Hiç kimse bir başkasının meskenine izinsiz bir şekilde giremez ve arama yapamaz. Yani mesken mahrumiyeti geçerlidir. Meskende arama yapma hakkı mülki amir ve zaptiye kuvvetlerindedir (Akgündüz, 1991: 24, 113, 116).

Osmanlı vatandaşının 'haysiyet ve şeref özgürlüğü' kanunnamelerle teminat altına alınır. Haysiyet ve şerefe yapılacak bir iftira ve iddianın mahkemeye götürülmesi ve suçluların cezalandırılması yolu daima açıktır. Kadın ve erkeğe yapılan iftiralar ağır konuları kapsıyorsa cezaların da oldukça ağır bir şekilde uygulanacağı bilinir (Akgündüz, 1991: 99-125).

Osmanlı vatandaşı olan herkesin 'seyahat özgürlüğü' de bulunur. İsteyen vatandaşın Osmanlı sınırları içinde istediği her yere seyahat edebilme hakkı tam olarak sağlanır. Bu konuda herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Ayrıca seyahat esnasında kişinin can ve mal güvenliğinin sağlanması için oldukça yoğun tedbirler de mevcuttur (Akgündüz, 1991: 124-125).

Osmanlı'da her vatandaşın 'ticaret yapma hakkı' vardır. Ticaret yapma konusunda sosyal statü ve kan bağı gibi özellikler söz konusu değildir. Ancak ahi teşkilatı/lonca sistemi gereğince işleyişin sıhhatli olabilmesi için sistemin kurallarına uymak kaydıyla esnaf olunabilir ve ticaret yapılabilir. Esnaf, tüccar, ithalatçı, ihracatçı, gezici tüccar olmak tamamen serbesttir. Ancak her mesleğin mesleki hiyerarşisi olup bu kurallara uymak gereklidir. Bu husus da doğrudan iktisadi adalete yöneliktir.

Osmanlı vatandaşının 'mal ve mülk edinme özgürlüğü' sistem içinde sağlanır. Anadolu ve Rumeli topraklarında uygulanan tımar sistemi, toprak mülkiyeti edinmede belli kurallar getirmiş olsa da mülkiyete dayalı toprağın işlenmesinin önü daima açıktır. Mülk topraklar üzerinde tarım ve hayvancılık serbesttir.

Osmanlı'da 'kadın'ın sahip olduğu haklar o dönemde hiçbir devlette, Osmanlı'da olduğu kadar geniş kapsamlı, eşit ve adil değildir. Kadın tam bir vatandaşdır ve ona göre muamele görür. Zira kadınlara tanınan hakların meşruiyeti İslamiyet'in ilk dönemlerinde, Hz. Peygamber döneminde aranmalıdır (Akgündüz, 1991: 24-37).

3.12. Tamamen Akılcılık Hakimdir

Osmanlı hukuk sisteminin en önemli kült özelliği ‘akılcılık’tır (Karaman, 2013: 131). Akılcılık sistemin bütün aksamına gayet sistematik ve mantıksal bir şekilde yerleştirilir. Gerek şerî gerekse örfi kanunlar ve uygulamaların içine akılcılık muhteşem bir şekilde nakşedilerek sistemin ana direği oluşturulur. Osmanlı kanunnamelerinin yapılmasında; yüzyılların tecrübelerine dayanan fıkıh kitaplarının esas alınması, yine yüzyılların mirası olan Abbasi, Selçuklu ve beylikler dönemleri uygulamalarının ve kanun-i kadimlerinin kaynaklık etmesi gibi çok muazzam bir akıl mirası tevarüs edilir. Akıl ve tecrübe bakiyeleri üzerine o günün şartları cihetinde eklemeler ve çıkarmalar yapılarak yüzyıllara hükmeden akılcı bir sistem kurulur. Osmanlı hukuku, ele alınan dönemde birçok Batılı devletin dikkatini çekip inceleme alanı haline gelir. Mesela İngiltere kralı VIII. Henry’nin Osmanlı hukukî ve adli yapısı hakkında araştırmalar yaptırdığı ve bunları örnek aldığı bilinir.

Osmanlı hukukunun resmi hukuk kodu ve kanunları vardır (Akgündüz, 1989b: 89-92). Kanunnameler sistematik işleyişin en önemli kanıtlarıdır. Kanun üreticileri uzman hukukçulardır. Bu kanunların ana kaynağı yanılmaz, şaşmaz, değiştirilmez Kur’an’dır ve Kur’an’da akılcılık hakimdir (Akgündüz, 1990: 6). Osmanlı hukukunda eşit olaylara eşit bir şekilde yaklaşılır. Bir kişi suç işlediğinde hangi ceza ile karşılaşabileceğini tahmin edebilir. Bu yüzden hesaplanabilirlik olgusu Osmanlı hukuk anlayışında hat safhadadır. Hukuk mesleği liyakate tabidir. Hukuk adamları zor ve disiplinli bir eğitim sürecinden geçerler.

3.15. Tecrübeyle Gelişen Bir Yapıya Sahiptir

Osmanlı hukuk sistemi Hz. Peygamber döneminden başlayarak dört halife dönemi, Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular zamanını kapsayan yaklaşık 700 yıllık bir İslam medeniyetinin hukuk birikimine dayanır. Yani inşa edilen hukuk sistemi mantık, yapı, işleyiş ve uygulamalarla Osmanlı öncesinde gelişip olgunlaşır (Keskioğlu, 1984: 79-80). Osmanlı döneminde ise daha önce var olan aksaklıklar giderilerek sistem daha uygulanabilir ve gelişmiş bir hale getirilir (DİA, c. 33: 515-521; Akgündüz, 1991: 38-39).

Yukarıda bahsedilen tüm bunlar Osmanlı’nın bir hukuk devleti olmasını sağlayan belli başlı özelliklerdir. Çalışmanın ana konusu olan iktisadi adaletin sağlanması adına pek çok hukuki yöntem ve politika geliştirilir. Aşağıda bu gayretin bir cephesi yani ticaret sektörüne yönelik politikalar ele alınacaktır.

4. OSMANLI GELENEĞİNDE TİCARİ ESAS VE POLİTİKALAR

Osmanlı’nın bilhassa klasik dönem denilen 14. ve 17. yüzyıllar arasında herhangi bir baskı, sınırlandırma ve dayatma altında olmadan tam bağımsız bir şekilde politikalar ortaya koyduğu bilinir. Yüzyıllarca devletin ayakta kalabilmesini sağlayan hukuki özelliği diğer alanlarda olduğu gibi genelde ekonomi alanında özelde ise ticari alanda kendini gösterir. Şüphesiz ilgili politikalar Osmanlı yönetiminin ana çerçevesini oluşturan İslam hukukunun bir ürünüdür. Pratik-rasyonel ya da fıkıh-

rasyonel denebilecek bir mayadan çıkan düşünsel ve pratiğe dönük faaliyetlerin iktisadi adaleti sağladığına bütün toplumlar şahit olur. Aşağıda geleneksel Osmanlı ticaret politikalarından kısaca bahsedilecektir.

4.1. Narh Politikası

Çalışmanın odaklandığı zaman dilimi yıllarca süren savaşların yaşandığı, plansız ve istemsiz nüfus hareketlerinin gerçekleştiği, ulaşım şartlarının günümüz teknolojisinden uzak bir şekilde hayvan sırtında yapıldığı ve iklimsel olaylara bağlı olarak kıtlık, salgın hastalıklar, doğal afetler ve kuraklık gibi felaketlerin baş gösterdiği bir dönemdir. Ayrıca stokçuluk, ambargo, korsan faaliyetleri, müşterileri kızdırmak, kaçakçılık, karaborsacılık, para hacminin azalması gibi unsurlar yönetimin keskin çizgilerle tasvip etmediği ve ortaya çıkmaması için çok yoğun tedbirler aldığı olumsuzluklardır. Bu yüzden fiyatların tespiti anlamına gelen narhın belirlenmesi tabii olarak bir zorunluluk gerektirir ki Osmanlı yönetimi bu faaliyeti ciddi bir mesele olarak ele alıp devletin en önemli politikaları arasında değerlendirir. Bu doğrultuda gerek ürün arzının ve temininin gerekse ürün fiyatlarının değişkenliğine dayalı olarak piyasadaki ürünlerin fiyatını oluşturan maliyet ve kâr oranları belirlenir. Piyasada faaliyet gösteren esnaf ve tüccarın yasal kâr aralığı % 5 ve % 15 arasında tespit edilir. Yasal kâr oranı değişkenlik gösterse de ekseri % 10 olarak kabul görür (Genç, 2012: 303).

Sanılanın aksine Osmanlı'daki bütün ürünlerin fiyatları narha tabi değildir. Sadece stratejik nitelikte olan veya çok tercih edilen ürünlerin piyasa fiyatları belirlenir. Narh, adilane bir yöntemle devletin görevlendirdiği yetkili ve alanında uzman bir heyetin çalışmasıyla şekillenir (Tabakoğlu, 1999: 20). Narhı belirlemede sabit kriterler olsa da fiyatların arz-talep şartlarında oluşan piyasa fiyatlarıyla aynı düzeyde olmasına özen gösterilir (Pamuk, 2014: 106-107). Osmanlı ekonomisi açısından bu tarz bir politikanın benimsenmesi piyasada istikrarın sağlanmasına hizmet ederken iktisadi adaletin tesisini kolaylaştırır. Ayrıca Batı örneğindeki gibi burjuva ve proletarya sınıflarının ortaya çıkmasını ve belirli bir kesimin tekel olmasını engeller.

4.2. İskân Politikası

İktisadi olduğu kadar siyasi ve sosyal amaçları da barındıran iskân politikası öncelikle şehirlerin Türkleşmesine, büyümesi ve nüfusunun artmasına hız kazandırır. Bu ivmenin aynı düzeyde seyretmesi zorunlu olarak altyapı ve üst yapı yatırımlarını tetikler. Toplumsal hayatın gerektirdiği şartlar neticesinde yeni üretim birimleri kurulurken diğer yandan ekonomideki kıpırdanma ya da büyüme ticaret sektörünün de hareketliliğini artırır.

Devletin kuruluşuna müteakiben önem verdiği iskan politikasının Fatih döneminde ayrı bir öneme kavuştuğu görülür. Örneğin Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra şehrin ekonomik büyümesi ve gelişmesini sağlamak için kapsamlı bir ticaret merkezi kurmaya çalışır. Sultan, başta Bursa olmak üzere büyük şehirlerden iş adamlarını İstanbul'da faaliyet göstermeleri için davet eder. Kefe'yi fethettikten sonra ileri gelen 267 iş adamını aileleriyle birlikte İstanbul'a yerleştirir. II. Beyazid,

İspanyol Katoliklerinden kaçan Yahudileri Osmanlı'ya kabul eder. Bu grubun arasında varlıklı tüccarlar da vardır (Akgündüz, 2008: 112-113). Sultan Selim, aynı şekilde Kahire ve Tebriz'in de içinde bulunduğu gelişmiş şehirlerden sayısı 1500'ü bulan tüccar ve ustanın ikametgahını başkente alır (İnalçık, 2015a: 147). Benzer yöntemlerle Osmanlı'nın son başkenti olan İstanbul çok kısa sürede dünyanın nüfusu en kalabalık ve en önemli ticaret şehirleri arasında yerini alır. Devletin en büyük şehrinin ekonomisinin gelişmesi toplumsal refahın artmasına ve adil dağıtım içinde herkesin bundan payını almasına imkan tanır.

Osmanlı Devleti çeşitli amaçlarla iskan politikasını son dönemlere kadar sürdürür. Mesela 1911 yılında Viranşehir, Resulayn, Nusaybin, Cizre gibi kazaları bulunan Diyarbakır şehrine insanlar yerleştirilir. İskan edilen kişilere toprak verilip 5 yıl süreyle belirli vergilerden imtiyaz tanınır (Düstur, 1327, c. III: 627). Atıl ve elverişsiz bölgelerin bu politikayla ihya edilmesi ekonomide kısmi bir gelişmeye ve insanların da üretime ve ticarete katılmalarına ön ayak olur.

4.3. Bayındırlaştırma Politikası

İktisadi adalete hizmet eden bir diğer politika bayındırlaştırma ya da imar politikasıdır. Bayındırlaştırma faaliyetleri devletin kuruluşundan itibaren aralıksız sürdürülür. Başta Osmanlı Sultanları olmak üzere Sultan eşleri, şehzadeler, sadrazamlar, devlet ileri gelenleri ve servet sahibi varlıklı kişilerin 'hayr' işlerinde adeta birbirleriyle yarışarcasına davrandıkları kaydedilir.

Bu politika kapsamında Orhan Gazi dönemin başkenti Bursa'da büyük bir bedesten yaptırır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'da bugünün AVM'leri olarak bilinen dünyanın en büyük alışveriş merkezini inşa ettirir. Günümüzde turistlerin akın akın ziyaret ettiği Kapalı Çarşı bedesteni çok kapsamlı bir yapı olarak kurulur. Bedesten 118 ana işyeri ve çevresinde 984 dükkandan meydana gelir. Bunun yanında Konya'da 1900 dükkan ve Sivas'ta 1000 dükkanı barındıran büyük bedestenler bulunur. Bosna'da 10 bedesten, 18 kervansaray, 232 han, 32 misafirhane, 42 köprü yapılarak şehrin ekonomisi geliştirilir (İnalçık, 2015a: 154). Daha pek çok şehirde var olan bedestenlerin yanında yolcuların ve kervanların tüm ihtiyaçlarını karşılayabilen han ve kervansaraylar bayındırlık faaliyetlerindeki örnekler arasındadır (Yalçın, 1979: 270). Diğer yandan bahsedilen imar işlerinin vakıflar aracılığıyla yürütülmesi iktisadi adalet açısından son derece önemlidir.

4.4. Derbent Politikası

Modern öncesi dönem şartların çok çetin olduğu bir zamanı kapsadığından nakliye işleminin örgütlenmesi ve güvenliğin sağlanması iktisadi hayat açısından önem teşkil eder. Ticari hayatta özellikle uzun mesafeli taşıma faaliyetleri iktisadi canlılığı koruma açısından iyi şekilde organize edilmelidir. Bu süreçte yolların bakımlı ve temiz olması, uzun yoldan gelen kervanların ihtiyaçlarının karşılanması da yapılacaklar arasındadır (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985: 105). Güvenlik ve diğer hizmetler devlet erkani ve askeri kesim tarafından yerine getirilir ve vakıfların sorumluluğuna bırakılır (Yediyıldız, 1984: 26).

Hem ticaret sektörünün hareketliliğini koruyan hem de kervan güzergahlarının güvenliğini sağlamak adına ‘derbent politikası’ benimsenir (Pamuk, 1988: 78). Bu yapılanma İlhaneliler’den Anadolu Selçuklu Devleti’ne Türk devletlerinden Osmanlı’ya şekillenerek ulaşır (Köprülü, 1981: 196 dipnot). 16. yüzyılın ortalarında dört binden fazla köy vergiden muaf tutularak derbent politikasında değerlendirilir (Uzunçarşılı, 1969: 242). Şuan Türkiye’de birçok köyün isminin Derbent olması da bu yüzdendir. Barkan derbent uygulaması hakkında şu ifadeleri sarf eder:

“Derbentçilerin vaziyeti bilhassa şayanı dikkattir: dağlarda mühim yol geçitlerinde, korkunç ve tehlikeli yerlerde, eşkıya yatağı tenha bucaklarda nehirlerin geçit verdiği dar boğazlarda inzibat ve emniyeti temin için sistematik bir şekilde köyler yerleştirilmiştir. Konak ve emniyet tertibatını muntazam bir şekle sokmak için padişah fermanlarıyla derbentçi kaydedilen yüzlerce köy, imparatorluğun hükümlerinde olduğu iklimleri birbirine bağlayan uzun yollar boyunca, nöbet beklerler, derbent civarının emniyetinden mesul tutulur. Bazı vergi muafiyetleri mukabilinde, gelene geçene yol göstermek, istirahatini temin etmek, yolları temizlemek, yolcuları gemiyle nehirlerin karşı yakasına geçirmek hep onların borcudur. Derbentçiler orduda muvazzaf bir nefer gibi derbent civarını terk edip dağılmazlar, aksi takdirde onlar nereye gitmişse aranır, bulunur ve zorla eski yerlerine göçürülür. Köyler vardır ki her sene muayyen miktarda posta hayvanı temin etmek, yolları, köprüleri, kervansarayları, su yollarını tamir etmekle mükellefdirler ve muayyen yerlere esasen bu işleri yapmak üzere yerleştirilmişlerdir. Münakale ve muhabere vasıtalarının o zamanki şekli düşünülecek olursa, bu gibi teşkilat ve tertibatın lüzumu aşikâr bir şekilde meydana çıkar” (Barkan, 1980: 740-741).

İktisadi adaleti sağlamada dolaylı da olsa önemli fonksiyona sahip derbent politikası Tanzimat döneminde yerini büyük şehirlerde polisler, taşrada jandarma birliklerine bırakır. İlerleyen dönemde ise asayiş sağlamaya yönelik kolluk kuvvetleri 1879 yılında Zabtiye teşkilatına dönüşür (Alyot, 1947: 92).

4.5. Ölçülülük Politikası

Osmanlı 1550’li yıllarda yaklaşık 15 milyon kilometrekare, 1650’li yıllarda ise yaklaşık 25 milyon kilometrekare alana hükmeden bir devlettir. Egemenlik sahası bu denli geniş bir devletin ticaret sektöründe yurtiçi ticareti diğer ticaret türlerine göre ön plandadır. Yani bölgesel ticaret, bölgelerarası ticareten; bölgelerarası ticaret de dış ticareten daha önceliklidir. Bu doğrultuda iâşe gibi içselleştirilmiş ilke ve değerler dikkate alınırsa ticaretin belli bir düzen içinde sürdürülmesi kaçınılmazdır.

Tabii olarak ticarete yönelik politikalar da kontrollü ve denetimli bir şekilde yürütülür. Denge siyasetine ilişkin olarak gelir ve kaynakların adaletsiz bölüşümü, refahın belirli bir kesimin lehine yükselmesi, kıtlığın meydana gelmesi, üretim faktörlerinin israf edilmesi, işsizliğin ortaya çıkması ve tekellerin görülmesi büyük oranda engellenir (Eren, 2015: 65).

Özünde iktisadi adaleti sağlamanın da yer aldığı denge politikası gereği Osmanlı sisteminde serbest ticaret faaliyetleri şartlar sağlandıktan ve izin verildikten sonra yapılabilir. Sıkı denetim

olduğundan her isteyen kişi ticari hayata atılamaz. Aynı zamanda tüccarlar her istediği ürünü alıp satamaz. Dahası istediği kadar da alıp satamaz (Önsoy, 1988: 4).

Ölçülülük ya da denge politikasını Osmanlı son dönemlere kadar sürdürür. “Bazı malların üreticilerden satın alınıp büyük mübadele merkezlerine taşınması ve orada ekseriya ihraç edilmek üzere yabancı tüccara, bazı durumlarda perakende satıcılarına toptan satılmasının devlet kontrolü ve sermayesiyle örgütlenmesi” demek olan Yed-i Vâhid uygulaması Osmanlı'nın 1826-1838 yıllarında benimsediği bir politikadır (D.İ.A., 2013, c. 43: 378; Karal, 1970, c. V: 121).

4.6. Tahsis Politikası

İktisadi adaleti tesis eden denge siyasetine ilişkin olarak tahsis politikası da vurgulanabilir. Ekonominin her aşamasında adaleti sağlama gayesinde olan Osmanlı'da üreticinin milli gelirden, tüketicinin refahtan adil pay alması için üretilen her malın bir an önce tüketiciyle buluşturulması gerekir. Tahsis uygulamasında bir ürün ilk olarak üretildiği yerleşim biriminde satılır, arz ve talep arasında kolaylıkla doğabilecek zaman ve maliyet uçurumu böylelikle minimum seviyeye çekilir. İaşe prensibine dayalı olarak nüfusu 3000 ve 20.000 arasında değişen kazaların ihtiyacı karşılandıktan sonra kalan mallar mikrodan makro birimlere doğru nakledilir. En önemli talep birimleri ise saray ve ordudur. Kalan ürünler devletin başkenti İstanbul'un iaşesi için değerlendirilir. Son kertede bir ürüne hiçbir kalemde ihtiyaç duyulmazsa yani marjinal faydası sıfırlanırsa o zaman ihraç edilebilir. İhracat amacıyla üretilen ürünler ise bu kapsamda değildir (Barkan, 1975: 89).

İbadullahın terfih-i ahvalleri ve sosyal refah ilkesi doğrultusunda Anadolu ve başkentte ihtiyacı tam anlamıyla karşılamayan ürünler özel yetkili hassa tacirleri tarafından gerek ülke içindeki diğer bölgelerden gerekse yurt dışından getirilir. Böylece Osmanlı'da talep edilen her ürünün pazarlarda bulunması konusunda hassasiyet gösterilir (Uzunçarşılı, 1975: 689).

4.7. Stok Politikası

Stok politikası hem iktisadi adaleti yerine getirme doğrultusunda hem de askeri amaçlarla Osmanlı ticari prensiplerine dayalı ürün arzını kontrollü yönetmeyi ifade eder. Bu bağlamda büyük ve stratejik Osmanlı şehirlerinde inşa edilen ambarlarda çeşitli ürünler depo edilir. Büyük depolarda muhafaza edilen ürünler, kıtlık dönemlerinde arz ve talebin dengede kalması için piyasaya sürülür. Bolluk dönemlerinde ise fazla ve ihtiyacı hasıl olabilecek ürünler bu ambarlarda saklanır. Fiyat düzeyinin istikrarsızlığı sonucu ekonomik birimlerin uğrayabileceği zararlar bu şekilde önlenir (İbn Teymiyye, 1976: 23).

4.8. Müslüman Tüccarı Koruma Politikası

Müslüman tüccarı koruma politikası Osmanlı Devleti'nde iki nedenden kaynaklanır. Bunlardan birincisi devletin İslam hukukuna tabi olmasıdır. Bilindiği üzere İslam dini ticari faaliyetleri teşvik eden (Cuma/9-10; Nisa/29) ve ticaretle uğraşanı öven bir düşüncededir (Ahmed, 1975: 164; Rodinson, 1974:

20; Lewis, 1970: 81; Hamidullah, 1968: 85; Krueger, 1961: 69; Goitein, 1967: 66; Heaton, 1948: 76). Diğer neden ise Osmanlı'da Müslüman erkeklerin harp zamanlarında orduya katılmalarıdır. Gayrimüslimler ise ne devlet dairelerinde çalışabilir ne de askerlik mesleğini yapabilirler, neredeyse tek uğraşı alanları ticarettir. Ticaret sektöründe gayrimüslimlerin tekelleşmesini istemeyen Osmanlı yönetimi iktisadi adaleti tam anlamıyla sağlamak için Müslüman tüccarı koruma politikasını benimser. Bu yüzden ticaret Osmanlı geleneğinde daima sevilen ve teşvik gören sektör olarak ifade edilebilir.

Bu bağlamda Osmanlı tebaası Müslüman tüccarların 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı topraklarında ayrıcalıklı konumu devam eder. Bu kesim, devlete % 2-3 gümrük vergisi öderken yine yerli tebaadan gayrimüslimler % 3-4 ve yabancı tüccarlar % 5-7 vergi ödemekle mükelleftir (Kuran, 2018: 280). Ayrıca bazı stratejik ve kıt özellikte olan ürünler sadece Müslüman tüccarlara yaptırılır. Gayrimüslimlerin diledikleri yerde ticaret yapması da yasaktır. Sadece izin verilen ürünün ticaretini yapabilirler. Bu nedenle Osmanlı'da Yahudi, Rum ve Ermeni gibi gayrimüslimler ve yabancı tüccarlar, Müslümanlara göre oldukça az sayıdadır (İnalçık, 2015: 124; Koyunoğlu, 2002: 161; Kuran, 2018: 242-243).

4.9. Kapitülasyon Politikası

Bir devletin başka bir devlete gösterdiği ayrıcalığa kapitülasyon denir. Devletlerin birbirine siyasi, askeri, iktisadi ve diğer amaçlarla imtiyazlar tanınması bugün olduğu gibi modern öncesi dönemde de görülür (Pirenne, 1983: 130-131; Köprülü, 1981: 195). Osmanlı yönetimi de kuruluşunu takiben yabancı devletlerle çeşitli anlaşma yöntemleri geliştirir (İnalçık, 2010: 285).

Osmanlı Devleti; Cenova, Venedik, Floransa, Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelere klasik dönemde farklı amaçlarla kapitülasyon vermiş olsa da bu politikanın motivasyon kaynaklarından biri iç ve dış ticaret hacminin büyümesi ve ekonominin canlanmasını sağlamaktır (Uzunçarşılı, 1972: 229; Rasim, 2002, c. 2: 910; Ülker, 1994: 63-64). Antlaşma yapılan ülkelere içeride bulunmayan ya da yetersiz olan kalay, kurşun, çelik, barut, çeşitli kimyasal maddeler, altın ve gümüş ile stratejik olan ürünler ve lüks mallar getirilir. Bu sayede yabancı tüccarların Osmanlı piyasalarındaki adaletli işleyişe tanık olmaları Osmanlı'ya duyulan güveni artırır (İnalçık, 2010: 34; Kuran, 2012: 282). Müslüman tüccarlar da bu antlaşmalardan büyük avantajlar elde ederler (Uzunçarşılı, 1977: 582). Son dönemi bir kenara bırakırsak karşılıklı tanınan ayrıcalıklar toplumsal refahı artırarak ve istikrar ortamını muhafaza ederek iktisadi adalete katkıda bulunur (Gürsel, 1985: 688-690; Pamuk, 2017: 57).

4.10. Memnu Meta Politikası

Osmanlı yöneticileri her kararda olduğu gibi İslam hukukunun belirlediği çerçeve içinde, ihtiyaçlar doğrultusunda dış ticaret politikaları üretir. Batı zihniyetinin ortaya koyduğu politikalarından farklı olduğu için Osmanlı dış politikaları anti-merkantilist bir ifadeyle değerlendirilebilir. Zira Osmanlı iktisadi düşüncesinde ihracat ve ithalat faaliyetlerinin ele alınışı neredeyse hem günümüz anlayışına hem de o dönemki Batı anlayışına çok uzaktır (Pamuk, 2014: 29-30; Genç, 2012: 56-57).

Bu bakımdan Osmanlı'nın dış ticaret politikaları 'kontrollü ihracat' ve 'kısmen serbest ithalat' başlıkları altında zikredilir (Tabakoğlu, 1999a: 22). Tamamen bir üst-ilke kabul edilebilecek 'iktisadi adalet'i referans alarak üretilen 'memnu meta' politikasına göre Osmanlı'da stratejik nitelikte olan hammadde ve ürünlerin, madenlerin, altın ve gümüşün, buğday gibi temel ihtiyaç ürünlerinin ihracatı arz ve talebin denge düzeyine bağlı olarak yasaklanabilir. İktisadi adaletle yönelik ihracat politikasını oluşturan faktörler arasında kıtlık riski, Osmanlı'da fiyatlar genel düzeyinin Avrupa'dan düşük olması, Osmanlı menşeli ürünlerin çok talep görmesi, zirai ve sınai üretimin istikrarının arzu edilmesi, hazine gelirlerinin maksimizasyonu, esas talep birimleri olan İstanbul ve ordunun iase ihtiyacının temin edilmeye çalışılması gösterilebilir (Tabakoğlu, 1994: 246). İhracatı yasaklanan ürünler zamana ve bölgeye göre farklılık gösterir. Memnu meta kapsamındaki ürünler buğday, pamuk, pamuk ipliği, zeytinyağı, deri, silah, top, pabuç, çizme, gülle, kurşun, barut, yelken bezi, sahtiyan, at, silah, yapağı, gön, kendir, kendir urganı, zift, kükürt, balmumu ve çadırdır (Emecen, 1989: 254).

İhracata ilişkin düzenlenen memnu meta politikası ithalata gelince farklı bir anlam kazanır. İlginç bir şekilde ithalat bugünün anlayışının tersine teşvik edilir. Bu noktadaki hassasiyeti idrak edebilmek önemlidir. Bunun için hem İslam hukukunu hem de Osmanlı'nın siyasi-iktisadi zihniyet ve ilkelerini derinlemesine araştırmalıdır. Bu meyanda daha önce bahsedilen ilkeler doğrultusunda Osmanlı'da ürünlerin bol, ucuz ve kaliteli olması istenir. Ülkede üretilmeyen ya da kıt olan ürünler ithal edilir. İthalat işlemi Osmanlı ticaret hacminde önemli bir yer edinse de ithalatın tamamen serbest olduğu ileri sürülemez. Zaman zaman ithalatta iktisadi adaleti sağlamaya yönelik korumacılık adımları atılır. 1700'lerin ortalarında tuz ve enfiyeye ilişkin alınan kararlar örnek gösterilebilir (Genç, 2012: 58).

4.11. Kalite Kontrol Politikası

Kalite kontrol politikası Osmanlı ekonomik ve ticari etkinliklerinde son derece önemli bir uygulamadır. Osmanlı ekonomisinde yüksek kalite ve standardizasyonun hedeflenmesi niteliğe nicelikten daha çok önem verildiğini gösterir. Bu sebepten Osmanlı menşeli ürünler uluslararası pazarlarda kalitesi ile ön plana çıkar. Kalite kontrol politikası gereği yüksek kalite ve standardizasyona ulaşmak kolay olmadığından yöneticiler sıkı tedbirler geliştirir. Mesela ihraç malları limanlara getirildiğinde yüksek düzeyde denetimden geçirilir. İhracat faaliyetini her isteyen yapması engellenir. Günümüzde olduğu gibi ihracat yapmak isteyen kişi önce yetkinlik belgesi almalıdır. Belgede tacirin adı ve unvanı; malı taşıyacak olan geminin sahibinin adı; geminin kaptanının adı; geminin ayrılacağı gün; taşınan malın cinsi, miktarı ve fiyatı gibi detaylı bilgi verilir. Ürünlerin indirilmesi ve taşınması esnasında kadı ya da vekili hazır bulunur. Görevli kadı mal teslimatının belgeye ve standartlara uygun olup olmadığını denetler (Gül, 1971: 215). Bu sayede malın kalitesi üretimden dağıtıma her aşamada denetlenir.

5. SONUÇ

Son zamanlarda gerek ekonomi alanında gerekse paralel diğer disiplinlerde iktisadi adalet kavramı yoğun bir şekilde gündemi meşgul eder. “Üretilen ürün ve hizmetlerden elde edilen değer veya gelirlerin üretim sürecine dahil olanlar ve istediği halde bir nedenden dolayı üretim sürecine katılmayanlar arasında adilane dağılımı ve bölüşümü” olarak ifade edilen iktisadi adalet kavramına dair yapılan araştırmalardan elde edilen veriler ve sonuçlar açıklandıkça tartışmaların ne kadar haklı ama geç kalınmış olduğu gün yüzüne çıkar. Zira iktisadi adalet olgusu üzerine çalışmalar yapılırken dünya toplumlarının içinde bulunduğu iktisadi adaletsizlik durumu derecesini artırarak devam eder. Bu çelişkinin en önemli sebebi kapitalist zihniyetin ortaya çıkardığı problemlere yine kapitalist zihniyetin bünyesinden çıkış yollarının aranmasıdır.

Bu meyanda Osmanlı örneği ele alınırsa günümüzün ‘iktisadi adalet’sizliğine çözüm arayışı içinde tarihimize bir pencere açılabilir. Bilindiği üzere İslam hukukunu Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin döneminden sonra en iyi uygulayan devlet Osmanlı Devleti’dir. Osmanlı iktisadi hayatında adaletli işleyişi sağlama adına geliştirilen yöntemlerden birisi ticaret politikalarıdır. Ancak modern ekonominin şekillendirdiği ticari politikalar ile İslam veya Osmanlı hukukunun önerdiği ve benimsediği politikalar birbirinden oldukça farklıdır. Osmanlı Devleti’nin klasik düşüncesinin ürünü olan ticaret politikalarına bakıldığında tamamen ‘insan’ merkezli olduğu anlaşılır. İlkeli ve akılcı politikaların aynı zamanda adalet ve ahlak gibi üstün erdemleri bünyesinde barındırması sayesinde Osmanlı yönetimi asırlar boyu çok çeşitli kesimleri bir arada tutmayı başarır. Bu bakımdan Osmanlı ticaret politikaları hazırlıktan, benmerkezcilikten, çıkarıcılıktan ve çatışmadan uzak olarak paylaşmayı, dayanışmayı, işbirliğini, dengeliliği, toplumsal menfaati ve refahı özümseyen bir sistemin tesisine ve korunmasına hizmet eder.

Özellikle kendi açımızdan yapılması gereken toplumsal dokudaki geleneksel ve değersel motiflerin referans alınarak modern politikaların üretilmesidir. İçsel değerlere yönelişte ise ipucu yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlı geleneğinden elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Şeref Efendi. (1985) “Tarih Musahabeleri”, Sad. E. Koray, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ahmed, M. (1975) “İslâm İktisadı: Mukayeseli Bir Tetkik”, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul: Çağaloğlu Yayınları.

Akgündüz, A. (2008) “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Yönetimi: Pax Ottoman”, İstanbul: Timaş Yayınları.

Akgündüz, A. (1991) “İslam’da İnsan Hakları Beyannamesi”, İstanbul: Timaş Yayınları.

Akgündüz, A. (1990) “Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukukî Tahlilleri”, 1. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (1989b) “Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 1”, İzmir: Nil Yayınları.

Akın, İ. (1993) “Kamu Hukuku”, İstanbul: Beta Basın Yayım.

Albayrak, S. (T.Y.) “Budün Kanunnamesi Ve Osmanlı Toprak Meselesi” Y.Y.: Y.Y.

Alyot, H. T. (1947) “Türkiye’de Zabıta (Tarihi Gelişim Ve Bugünkü Durum)”, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları.

Armağan, S. (2004) “İslâm Hukukunda Temel Hak Ve Hürriyetler”, 5. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aydın, M. A. (2017a) “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Ve Adalet”, 2. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.

Aydın, M. A. (2017b) “Türk Hukuk Tarihi”, 14. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1980) “Türkiye’de Toprak Meselesi”, İstanbul: Gözlem Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1975) “The Price Revolution Of The Sixteenth Century: A Turning Point In The Economic History Of The Near East”, International Journal Of Middle East Studies. (6): 3-28.

Bayındır, A. (2015) “İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)”, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa. (1990) “Devlet Adamlarına Öğütler”, Der. Ve Çev. H. R. Uğural. İzmir: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Demir, A. (2010) “Osmanlı Mahkemesi”, İstanbul: Hazine Yayınları.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, İlgili Ciltler, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Duran, B. (2002) “Akıl Ve Ahlak”, 2. Baskı, İstanbul: Nesil Yayınları.

Düstur. (1327), C. Iıı. Dersaadet: Matbaa-ı Amire.

Emecen, F. M. (1989) “XVI. Asırda Manisa Kazası”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eren, Ş. (2015) “Ticaret Ahlakı”, İstanbul: Selsebil Yayınları.

Genç, M. (2012) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Ve Ekonomi”, 8. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Grenard, F. (1992) “Asya’nın Yükselişi Ve Düşüşü”, Çev. Orhan Yüksel, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Goitein, S. D. (1967) “A Mediterranean Society”, Berkeley: University Of California Press.

Gül, K. V. (1971) “Anadolu’nun Türkleştirilmesi Ve İslamlaştırılması”, İstanbul: Toker Yayınları.

Gürsel, S. (1985) “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi 3, İletişim: Yayınları.

Hamidullah, (1968) “The Muslim Conduct Of The State”, Lahore: Sh. Muhammad Ashraf.

- Heaton, H. (1948) "Economic History Of Europe", New York: Harper.
- İbn Teymiyye. (1976) "El-Hisbe Fi'l-İslâm", Kahire: Daru'l Sha'b.
- İnalçık, H. (2015) "Devlet-İ'aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I", 55. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2015a) "Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ", Çev. R. Sezer, 20. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2011) "Osmanlı İdare Ve Ekonomi Tarihi" Ankara: İsam Yayınları.
- İnalçık, H. (2010) "Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler", İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karal, E. Z. (1970) "Osmanlı Tarihi: Nizam-I Cedit Ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)", V. Cilt, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaman, H. (2013) "Fıkıh Usûlü", 11. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karaman, H. (1984) "Ana Hatlarıyla İslam Hukuku 1: Giriş Ve Amme Hukuku", İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karatepe, Ş. (1990), "Osmanlı Siyasi Kurumları 'Klasik Dönem'", İkinci Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2006) "Osmanlı Devleti'nde İnsan Hakları", Köprü Dergisi: İnsan Hakları, (96): 157-164.
- Keskioğlu, O. (1984) "Fıkıh Tarihi Ve İslam Hukuku", Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Koyunoğlu, H. (2002) "Sosyal Politika Açısından Vakıflar: 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması", (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, M. F. (1981) "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri", İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Krueger, H. C. (1961) "Economic Aspects Of Expansionary Europe", Twelfth Century Europe And Foundations Of Modern Society, Madison: University Of Wisconsin Press.
- Krugman, P. (2009) "The Return Of Depression Economics And The Crisis Of 2008", W. W. Norton & Company.
- Kuran, T. (2018) "Yollar Ayrılırken", 2. Baskı, Çev. N. Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kutup, S. (1976) "İslâm'da Sosyal Adalet", Çev. Y. Tunagür, A. Mansur, İstanbul: Çağaloğlu Yayınları.
- Lewis, B. (1970) "Sources For The Economic History Of The Middle East", Ed. M. A. Cook, Studies In The Economic History Of The Middle East, Oxford: Oxford University Press.
- Mâverdi, (1973) "El-Ahkâmü's-Sultâniyye", Mısır: El-Babi El-Halebi.
- Önsoy, R. (1988) "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii Ve Sanayileşme Politikası", Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özbilge, E. (1985) "Osmanlı Hukuku'nun Yapısı", İstanbul: Nihal Kitapevi.
- Öztürk, N. (1995) "Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi", Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017) "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi" V11. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014) "Osmanlı Ekonomisi Ve Kurumları: Seçme Eserleri I", V. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1988) "Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)", İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pirenne, H. (1983) "Ortaçağ Avrupasının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi", Çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Rasim, A. (2002) “Osmanlı Tarihi”, Ciltli, İstanbul: Emre Yayınları.
- Rasony, L. (1971) “Tarihte Türklük”, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Rodinon, M. (1974) “The Western Image And Western Studies Of Islam”, In J. Schacht And C. E. Bosworth (Ed.), The Legacy Of Islam, Oxford: Clarendon Press.
- Sandel, M. J. (2010) “Justice: What's The Right Thing To Do?”, Farrar, Straus And Giroux.
- Siddîkî, M. N. (1976) “İslâm Ekonomisinin Temelleri”, Çev. B. Gürsan, İzmir: Akyol Matbaası.
- Şafak, A. (1977) “İslâm Arazi Hukuku Ve Tatbikatı”, İstanbul: Türdav Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2013) “İslam İktisadına Giriş”, 3. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1999) “Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları”, Osmanlı 3 (Ss.17-31), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1999a) “Osmanlı Mali Yapısının Ana Hatları”, Osmanlı, (3): 125-135.
- Tabakoğlu, A. (1994) “Türk İktisat Tarihi”, İkinci Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taneri, A. (1981) “Türk Devlet Geleneği: Dün-Bugün” İkinci Baskı, Ankara: Töre Devlet Yayınevi.
- Turan, O. (1980) “Tarihi Akışı İçinde Din Ve Medeniyet”, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Turan, O. (1979) “Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi”, Cilt: I-II, Üçüncü Baskı, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977) “Osmanlı Tarihi”, C. III, II. Kısım, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1975) “Osmanlı Tarihi: İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar”, C. Iı, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1969) “Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri”, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ülker, N. (1994) “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I: Ticaret Tarihi Araştırmaları”, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Yalçın, A. (1979) “Türkiye İktisat Tarihi”, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Yediyıldız, B. (1984) “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu”, Vakıflar Dergisi, (XVIII): 5-41.
- Zerkâ, M. A., Neccâr, A. M. (2011) “İslâm Düşüncesinde Ekonomi, Banka Ve Sigorta”, Çev. H. Karaman, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yoruldu, M. (2019) “Türkiye’de Vergi Kayıp Ve Kaçaklarının Önlenmesinde Meslek Mensupları Ve Bağımsız Denetçilerin Etkinliği: İzmir İli Örneği”, İstanbul: Hiper Yayın.
- Zeydan, C. (1976) “İslam Medeniyeti Tarihi”, C. III, İstanbul: Üçdal Yayınevi.